

BALKAN ŞEHİR TARİHLERİ KAYNAĞI OLARAK ŞER'İYE SİCİLLERİNİN ENVANTER VE KATALOGLARININ TESPİTİ HAKKINDA

Vehbi Günay *

Özet

Osmanlı Devleti taşra idaresinde kaza yöneticisi ve yargıcı olan kadıların tutmuş oldukları defterler yerel kayıtlar olması dolayısıyla içerdiği bilgiler açısından özellikle şehir tarihlerinin yazımında başvurulacak önemli arşiv belgeleri arasındadır. Ülkemiz de dahil olmak üzere, değişik yerlerde ve kişilerde bulunan bu defterlerin tarih bilimi açısından kullanımı güçlük ve dağınıklık arz etmektedir. Bu sorunun çözümü aşamasında öncelikle defterlerin envanterinin çıkarılması ve kataloglarının hazırlanması gerekmektedir. Balkan şehirlerine âit siciller üzerinde yürütülecek bir çalışma diğer coğrafyalar ve buralarda bulunan arşiv malzemesinin tespitinde de örnek teşkil edecektir.

Anahtar Kelimeler: *Rumeli, Kadı Defteri, Şer'îye Sicili, Balkan Şehirleri*

Abstract

On the determination of the Inventories and Catalogues of Sher"i Court Registers as a source of the History of Balkanic cities.

The court registers kept by *kadis* who were appointed as the administrator and the judge of *kazas* in Ottoman Empire are considered as important archival documents in respect of being local records and the information they include especially in terms of the construction of local history. Since these registers, including Modern Turkey, are scattered in various place under state control and owned by various people, the examination of these registers pose some problems. In the phase of solving these problems the registers must be primarily inventoried and catalogued . A study on the *şer'îye sicils* of Balkanic cities will be an example for cataloguing local archival documents of other part of the Empire for the determination of the local archival documents.

Key words: *Rumelia, Sher'i Court Registers, Balkan Cities.*

Osmanlı Devleti merkezî yönetimi tarafından taşra idarî yapılanması içerisinde yer alan kazâlara yönetici olarak kadılar tayin edilmiştir. Buldukları bölge itibarıyla Rumeli veya Anadolu Kazaskerliğine bağlı olan kazâ kadılarının, yetki alanları dâhilindeki bölgenin mülkî, idarî, adlî, malî, askerî ve beledî konularda her türlü sorumluluğunu üstlendiği geniş bir görev alanı bulunmaktadır. Kazâ kadıları, görevli oldukları birimin en yüksek âmiri durumundaki beylerbeyi ve sancak beyi ile iş bölümü

* Yrd.Doç.Dr., Ege Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

yapan ve “*mevleviyet*” derecesine sahip bulunan eyâlet ve sancaklarda görevli kadılar ile yetki ve sorumluluk açısından farklılıklar taşımaktadır¹.

Kazâ kadıları, “*kazâ dâiresi*” içerisinde, kaynağını şer‘î ve örfî hukuktan alan ve padişah adına kullanılan yargı gücünün temsilcisi olarak “*hakk-ı kazâ*”ya sahip ilmiye sınıfı mensuplarıdır². Ancak merkezî hükümetin temsilcisi olarak kazâlardaki idarî, askerî, malî vb. alanlarda merkezin taşra ile ilişkilerinin sağlanmasının yanı sıra emniyet ve belediye işleriyle birlikte noterlik hizmetlerinin yerine getirilmesi de görevlerinin bir parçasını oluşturmaktadır. Geniş sorumluluk alanları dâhilinde yardımcı personel ile birlikte görev yapan kadılar, kendilerine yansıyan her türlü yazılı belgeyi, görüşülerek karara bağlanan konuları, şer‘î mahkeme sicili, şer‘îye sicili veya kadı defteri olarak isimlendirilen ve kanun gereği tutmak zorunda oldukları defterlere kaydetmişlerdir³. Bu defterlerde, kâdıya hitâben gönderilerek defterin “*sicil-i mahfuz defterlü*” kısmına kaydedilen ferman, berat, buyruldu, hüküm, izin-nâme, ruus, tezkere gibi belgelerin suretleri ile kadı tarafından inşâ edilerek “*sicil-i mahfuz*” kısmına kaydedilen hüccet, ilâm, maruz, murâsele, mukâvele, vekâlet, kefâlet, vasiyet, tereke, taksim, itk, vakıf, narh gibi kayıtlar yer almaktadır. Ayrıca kadıların değişik ilgi alanlarının bir göstergesi olarak dikkati çekebilecek kayıtlara da rastlanmaktadır⁴.

Merkezden gelen her türlü emir iledevlet görevlilerin faaliyet ve teşebbüslerinin yanı sıra, içtimaî hayat hakkında bir çok vesikayı aynı anda barındıran “*eşsiz kıymette bir hazine*” olan şer‘îye sicil defterlerinde yer alan kayıtlar sadece âit oldukları devrin adlî ve kazaî hayatını değil aynı zamanda sosyal ve ekonomik hayatın çeşitli yönlerini yansıtmakta yerel tarihî olaylara, şehirlerin iç yapısına, sâkinlerinin kimliklerine, etnik menşelerine, bir kısım kurumların işleyişine ve bazı önemli şahsiyetlere dâir kıymetli bilgiler vermekte kısaca müesseseler tarihine de ışık tutmaktadır⁵.

Sadece Türk tarihine değil, âit oldukları bölgeler itibarıyla düşünüldüğünde insanlık tarihinin yazımına da katkıda bulunabilecek olan siciller, XV-XIX. yüzyıllar Osmanlı Devleti sınırları dâhilinde yaşayan halkın çeşitli özelliklerini ortaya koyacak kıymetli arşiv vesikalarındandır⁶. Osmanlı Devleti’nin adalet kurumunun işleyişini, toplum-devlet ilişkilerinin örneklerini, askerî, beledî, inzibatî, içtimaî, iktisadî, ticarî, ziraî, idarî, mimarî, kültürel ve folklor gibi konularda şehirlerin yıllık değil hatta günlük hayatını aksettirme imkânını sağlamaktadır. Bu bakımdan, Türk şehir tarihçiliğinin ana kaynaklarından olan siciller şehir, kasaba ve hatta köy tarihlerinin yazımında, devlet

¹ İpşirli 1999, 265; Ortaylı 2001, 69-73; Baykara 2002, 119-120.

² Kadıların yetki ve sorumlulukları için bkz. Tevkîf Abdurrahman Paşa 1331, 541. Ayrıca bkz. Gökbilgin, 1952, 433 vd.; Altundağ, 1967, 342-354; Ortaylı 2001, 72 vd.

³ Uzunçarşılı 1988, 109.

⁴ Turan 1976, 25vd; Arıkan 1987; Arıkan 1990.

⁵ Gökbilgin 1971, 79; İnalçık 1947, 693.

⁶ Uzunçarşılı 1935, 366.

merkezine veya vak'anüvis tarihlerine yansıyan bilgilerin dışında, boşluğu çeşitli kaynaklarla doldurulamayacak bilgileri içermektedir.

Değişik zamanlara âit Osmanlı Devleti'nden intikâl eden arşiv belgeleri gibi, bu defterler de savaşlar, işgaller, yangınlar, uygunsuzluk yapan kadının defteri imha etmesi, yerine görevlendirilen kadıya teslim etmemesi, kötü şartlarda depolanmış olmaları gibi sebeplerden dolayı kaybolmuş veya zarar görmüşlerdir. Adliye depoları veya câmilerde saklanan bu defterlerle 1873 yılında "*Sicillât-ı Şer'îye ve Zabıt-ı Deâvî Cerideleri Hakkında Talimât*"ın çıkarılması ile ilgilenilmiş, 1894 yılında Bâb-ı Meşihât'in yanında İstanbul ve çevresi mahkemeleri defterlerinin toplandığı bir arşiv oluşturulmuştur. Cumhuriyet döneminde ise Maarif Vekâleti'nin 03.XI.1941 tarih 4018/2182 sayılı emriyle, 1909'dan önceki defterlerin müzeliğe eşya ile karıştırılmamak ve ayrı bir yerde korunmaya alınmak şartıyla müzelerde toplanması kararlaştırılmıştır⁷. Kültür Bakanlığı'nın 1992'de başlattığı bir uygulama ile bakanlığa bağlı müze ve kütüphanelerde bulunan siciller, İstanbul Müftülüğü'nde bulunanlar hariç olmak üzere, Ankara Millî Kütüphane'de toplanmıştır. Ayrıca burada bulunan defterlerde yer alan hükümlerin analizi ile ilgili tamamlanamamış bir proje de yürütülmüştür⁸.

Günümüzde şer'îye sicilleri kaynak alınarak yapılan bilimsel çalışmalar üç başlık altında toplanmaktadır:

I- Kataloglama Çalışmaları

II- Defter Yayınları

III- Sicillerde Yer Alan Bilgilere Dayalı Olarak Yapılan Araştırmalar

Bu çalışmada, Balkan şehirlerine âit şer'îye sicillerinin envanter ve kataloglarının tespiti ile ilgili bilgiler değerlendirilecektir. Ülkemizde mevcut şer'îye sicil defterlerinin envanterinin çıkarılması ve kataloglarının oluşturulması yolunda pek çok bilim adamı faaliyet göstermiştir. Bunlar arasında Cemil Cahit Güzelbey, Halit Ongan, Osman Ersoy, Vergi H. Bedevi, Yusuf Halaçoğlu, Mücteba İlgürel, Cahid Baltacı, Yusuf Oğuzoğlu gibi araştırmacıların isimlerini sıralamak mümkündür⁹. Ahmet

⁷ Şer'îye sicilleri ve özellikle ülkemizdeki defterlerin durumu ile ilgili, yayımlandığı tarih itibarıyla da değerli bilgiler içeren önemli bir çalışma için bkz. Gürkan 1988, 765-779. Cumhuriyet devrinde Manisa şer'îye sicilleri ile ilgili olarak bkz. Uluçay 1953, 285-298.

⁸ Ankara Millî Kütüphane'de XIV. yüzyılın ikinci yarısından XX. yüzyılın ilk çeyreğine kadar olan döneme âit 8.928 şer'îye sicili muhafaza altına alınmış, 1998 yılı içerisinde başlatılan "*Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu ve Şer'îye Sicili Belge Analizlerinin Hazırlanması Projesi*" çerçevesinde 11.275 künyenin tespiti yapılmıştır.

⁹ Ongan 1958; Güzelbey 1966-1970; Ersoy 1965; Bedevi 1971; İlgürel 1975; Halaçoğlu 1976; Ersoy 1980; Atalar 1980; Oğuzoğlu 1981; Kayıran 1983; Özdemir 1987; Halaçoğlu 1987; Moğol 1988; Demirbaş 1992; Kurt-Aydın 1996; Yılmazçelik 1994; Özkaya 1983; Baltacı 1985; Bayındır 1986, 27-31. Son çalışmada ülkemiz arşiv ve kütüphanelerindeki defterlerin dökümü verilerek 16.973 defterin bulunduğu kaydedilmektedir. Yeni yapılan bir çalışmaya nazaran bu sayı 18.426 olarak tespit edilmiştir. Bkz. Yılmazçelik 1998, 168. Şer'îye sicilleri ile ilgili çalışmalar konusunda hazırlanmış bir bibliyografya için ayrıca bkz. Uğur 2003.

Akgündüz tarafından yayınlanan eserde ise bu çalışmalardan yararlanılarak genel bir katalog oluşturulması yoluna gidilmiştir. Ancak yazarın kendisinin de eksikliğini belirttiği toplu katalog hâlen ülkemiz arşiv ve kütüphanelerinde bulunan defterlerin tam olarak envanterinin çıkarılmadığını göstermektedir¹⁰. Kaldı ki, kataloglama çalışmalarıyla ilgili isimleri anılan bilim adamlarının çalışmaları da sınırlarımız dâhilindeki yerler esas alınarak hazırlanmıştır. Yurt dışında olduğu kadar çeşitli arşiv, kütüphane, bir kısım devlet dairelerimiz ve bazı özel şahısların ellerinde olmak üzere sınırlarımız dışında kalan yerleşim birimlerine âit defterlerin bulunduğu da unutulmamalıdır¹¹.

Balkanlara âit şer'îye sicilleri ile ilgili en erken çalışmalar Bosna'daki siciller üzerine başlamıştır¹². Bosna Hersek'de bulunan arşiv malzemesi Yugoslavya'nın dağılmasından sonra 1991'de yaşanan savaş öncesinde Saraybosna'da Şarkiyat Enstitüsü, Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi, Saraybosna Şehir Tarihi Arşivi, Bosna Hersek Arşivi, Bosna Hersek Üniversite ve Milli Kütüphanesi, Eski Ortodoks Kilisesi gibi kurumlarda toplanmıştır. Şarkiyat Enstitüsü Arşivi'nde Travnik, Lübin, Mostar, Blaga, Zenik, Fojnik, Trebini, Duvno, Yayçe, Teşan, Gračanik, Prozor, Priyedor, Prusak, Biyelin, Lübuk ve Visoka'nın 66 sicili bulunmaktadır. Bu defterlerden en eskisi 1631 tarihli Mostar Kadı Sicilidir. Gâzi Hüsrev Bey Kütüphanesi'nde XVI-XIX. yüzyıllara âit 86 defter¹³, Saraybosna Şehir Tarihi Arşivi Acta Turcica koleksiyonunda ise ikisi Livno, üçü Visoko ve biri bugün Romanya'da bulunan Temeşvar'a âit olmak üzere altı defter saklanmaktadır¹⁴. Ancak Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü, Temmuz 1992'de Sırpların saldırısına uğramış ve zarar görmüştür¹⁵. Ülkemizde Saraybosna kadılığının 1693-1719 yılları arası döneme tarihlenen bir sicili bulunmaktadır¹⁶. Ayrıca özel kişilerde de Saraybosna'ya âit defterler bulunduğu bilinmektedir¹⁷.

Şer'îye sicillerinin tarih yazımında önem arz ettiği bir diğer ülke ise Bulgaristan'dır. Çek Balkanoloğu Josef Kabrda "Sofya ve Vidin'deki Eski Kadı Sicillerinin Önemi" başlıklı 1951 yılında yayımladığı tafsillatlı çalışmasıyla şer'îye sicillerinin Bulgaristan tarihi açısından önemini belirtmiştir. Bu çalışmada, Sofya'da

¹⁰ Akgündüz 1988-1989. Yazar, sicillerin bir merkezde toplanması ve ciddi bir katalogunun hazırlanması gerektiğini belirtmektedir. Bkz. Akgündüz 1988, 63.

¹¹ Gürkan 1988, 765 vd.

¹² C. Truhelka, Bosna'da yayınlanan "*Glasnik Zemaljskog Muzeja u Bosni i Hercegovini*" Dergisi'nin XXX. (1918) sayısında, "Pabirci' iz jednog sidzila", adıyla Yayça (Jaica) kadısının sicil defterini yayımlanmıştır. Bkz. Abdülkadir 1928, 626.

¹³ Defter katoloğu ve bu defterlere dayalı çalışmalar için bkz. Nagata 1979, 9-10; Nagata 1994, 127. Ayrıca bkz. Karçiç 1996, 458.

¹⁴ Okiç 1964, 145; Spaho 1981, 102-106; Gaziç 1981, 180-183.

¹⁵ Çınar 1998, 281.

¹⁶ Halil İnalçık, Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi yazmaları arasında bulunan (Y.514) Saraybosna'ya âit bu sicilden seçme hükümler neşretmiştir. Bkz. İnalçık 1942; 1943.

¹⁷ Şer'îye sicili ve sakk mecmuası özelliği taşıyan örnek bir defter ile ilgili olarak bkz. Gedikli 2002, 72.

Millî Kütüphane'de Kyril ve Methodius Ktp. Doğu-Oriental (Orientalistiçeski Otdel) kısmında bulunan defterler ile birlikte 312 adet sicilin varlığına işaret edilmektedir. Onun bu çalışmasının ardından 1960'da Sofya'nın 1550 tarihli en eski sicili hükümler özetlenerek yayımlanmıştır. 1944 yılında Sofya'nın bombalanması sırasında kaybolan ve içinde 340 hüküm bulunan defter 1960 yılında yayınlanan Bulgarca ve Almanca özetlerinden kullanılabilir. Aynı kütüphanede çalışmalarda bulunan Yücel Özkaya, Sofya, Rusçuk, Dobruca, Silistire, Vidin, Köstence, Samakov ve Eskicuma'ya âit 187 defterin kataloğunu yayınlamıştır¹⁸. Bu sicillerin kataloğu Atilla Çetin tarafından da neşredilmiştir²⁰. J. Kabrda'nın çalışmasına bir ilâve olarak Sofya Millî Kütüphane'deki defterler üzerine kataloglama çalışması gerçekleştiren Mihail Guboğlu, yayınladığı katalog ile yaklaşık 250 sicil ve defterin fişlerini çıkarmış ve Bulgaristan'da yaklaşık 1.000 sicil ve defter ile 700.000 Türkçe belgenin varlığına dikkat çekmiştir²¹. Başbakanlık Osmanlı Arşivi tarafından bu arşivde yürütülen çalışmada Hacıoğlu Pazarı, Vidin, Rusçuk, Silistre, Sofya ve Eskicuma'nın XVI-XIX. yüzyıllar arası dönemi kapsayan sicil sayısı 191 olarak tespit edilmiştir²². Ayrıca İstanbul Müftülüğü Şer'îye Sicilleri Arşivi'nde bilâd-ı metruk denilen Varna, Osmanpazarı, Köstence, Mecidiye, Bulgaristan ve Tuna'ya âit 36 defter bulunduğu kaydedilmektedir²³. Bu sicillerden Varna'nın iki sicili yüksek lisans tezi olarak yeni harflere çevrilerek değerlendirilmiştir²⁴.

Osmanlı Devleti'nin Balkan topraklarında hâkimiyeti altında bulunan Macaristan'a âit Budin ve diğer kazâların sicilleri Viyana'daki Millî Kütüphane'ye nakledilmiştir²⁵. Eski Yugoslavya cumhuriyetleri ile Voyvodina ve Kosova özerk bölgelerinin arşivleri de Türk belgeleri açısından oldukça zengindir. Dubrovnik ve Belgrad arşivlerinde de Osmanlı dönemine âit belgeler yer almaktadır. Ayrıca Zagreb, Split ve Zadar'da çeşitli kurumlar ile manastırlarda Osmanlı arşiv belgeleri ve bunların arasında da özellikle siciller saklanmaktadır. Makedonya Devlet Arşivi'nde 195 ciltlik bir sicil koleksiyonu bulunmaktadır. Debre, Ohri, Pirlepe, Kalkandelen ve İştib'in yanı sıra Manastır'ın 1607-1912 yılları arası döneminin defterleri dikkate değer bir seri oluşturmaktadır. Manastır'ın 101 adet sicilin mikrofilm alınarak Başbakanlık

¹⁸ Kabrda 1951; Galabov 1960; Faroqhi 2001, 58-59; Çiçek 1992, 62-63.

¹⁹ Özkaya 1980.

²⁰ Çetin 1980. Arşivdeki bu defterle ilgili olarak ayrıca bkz. Ivanova 2001.

²¹ Guboğlu 1990, 9-29. Yazar ayrıca Hacıoğlu Camisi'nden kasabadaki devlet arşivine nakledilmiş Hacıoğlu Bazarı (Pazarcık)'na âit "*beş on sicil ve defterin*" varlığına da işaret etmektedir (bkz. 29). Hacıoğlu Pazarcık kadılığı ile ilgili bir çalışma için bkz. Gradeva 1999.

²² Aktaş-Kahraman 1994,26. Arşivin bir başka çalışmasında defter sayısının 200 olduğu da kaydedilmektedir. Bkz. Heyet 1993, XXX.

²³ Defterlerin kataloğu için bkz. Akgündüz 1988, 83-215; Baltacı 1985, 130; Bayındır 1986, 27. Sözü edilen arşivde Rumeli kazaskerliği ve Rumeli Sadaret Mahkemesi'nin 644 adet defteri bulunmaktadır ki bu defterlerde de ilgili yörelere âit kayıtlar bulunmaktadır. Bkz. Aydın 1995.

²⁴ Bayram 1995; Alparslan 1996.

²⁵ Ortaylı 1985, 196.

Osmanlı Arşivi'ne getirilmiştir²⁶. Manastır şer'ıye sicilleri ile ilgili Makedonya Ulusal Tarih Enstitüsü tarafından 1951-53-55-57 ve 1958 yıllarında, 1800-1839 yıllarına âit belgeleri kapsayan "*Makedonya Tarihi İçin Türkçe Dokümanlar*" adlı beş kitap yayımlanmıştır. Bu arşivde bulunan defterlere dayalı çalışmalar yapılmış ve ülkemizde de Manastır'a âit bir sicil defteri yeni harflere aktarılarak değerlendirilmiştir²⁷. Bunların yanı sıra Ohri ve Manastır bölge arşivlerinde tasnif edilmemiş belge ve yazmaların varlığı da kaydedilmektedir²⁸.

Arnavutluk'ta ise Arnavutluk Cumhuriyeti Devleti Merkez Arşivi'nde Manastır, Yanya, İşkodra vilâyetleri sicilleri mevcuttur²⁹. Ayrıca arşivde Berat'ın 1602, Elbasan'ın 1580 tarihli sicil kopyaları ile Tiran dâhil diğer Arnavutluk şehirlerinin XIX. yüzyıldan başlayan kadı sicilleri yer almaktadır. Bunların yanı sıra Vatikan Kütüphanesi'nde bir Arnavutluk şehrine âit en eski belge olan 1567/68 tarihli Avlonya kadı sicili bulunmaktadır³⁰.

Romen ülkeleri olarak bilinen Eflâk, Boğdan (Moldovya), Erdel (Transilvanya) Besarabya, Dobruca vs. gibi özellikli yerlerin çeşitli şehirlerine âit 225.000 belge ve 1.000 kadar defter Bükreş'de bulunmaktadır³¹.

Yunanistan'da bulunan Osmanlı tarihi ile ilgili belgeleri barındıran arşivler, Girit'te Hanya ve Kandiye şehrinde bulunan arşivler ile Veria, Kozani, Onikiada Arşivleri ve Selânik'teki Makedonya Tarihi Arşivi olmak üzere altı merkezde toplanmış durumdadır³². Yunanistan'daki arşivlerde bulunan belgeler genellikle sicillerden oluşmaktadır. Makedonya Tarihi Arşivi'nde Selânik'in 1694-1912 yılları arası döneme âit 337 sicil defteri bulunmaktadır. Kozani Şehir Arşivi'nde Yenişehir-Fenâr kazâsının 1662-1667 tarihlerine âit iki sicili saklanmaktadır³³. Girit'in 255 tane olan defterlerinin sayısı zaman içerisinde 162'ye inmiş ve bu defterler beş cilt halinde "*Girit Tarihiyle İlgili Türk Belgelerinin Çevirisi*" adıyla 1975-1985 yılları arasında Yunanca olarak yayımlanmıştır³⁴. Lozan Anlaşması uyarınca gerçekleştirilen nüfus mübadelesi sırasında İstanbul'a getirilen 210 cilt şer'i mahkeme sicili ise halen Vakıflar Genel Müdürlüğü İstanbul Bölge Müdürlüğü Arşivi'nde saklanmaktadır³⁵. Veria'daki Yerel Arşiv'de bulunan Selânik kazâlarından Karaferye'nin sicilleri üzerine yapılacak değerlendirme,

²⁶ Sakin-Demirbaş 1996, 50-55; Şahin 1998, 324; Faroqhi 2001, 76.

²⁷ Matkovski 1961'den naklen Çayırılı 2000, 11-12.

²⁸ Sakin-Demirbaş 1996, 22.

²⁹ Kuştim 1999.

³⁰ Faroqhi 2001, 76.

³¹ Guboğlu 1973, 502-503; Özkaya 1983, 99; Çınar 1998, 280-281.

³² Yunanistan'da bulunan Türk arşivleri ile ilgili olarak bkz Balta 1989, 42-44. Ayrıca bkz. Dimitriadis 1989; Faroqhi 2001, 76.

³³ Bu sicillere dayalı çalışma için bkz. Kamburidis 2000.

³⁴ Ekşigil 1987; Adıyeke 2001; Adıyeke 2002.

³⁵ Bu defterlerin kataloğu için bkz. Adıyeke 2000. Hanya, Kandiye ve Resmo kazâlarına âit olan defterler 1650-1924 yılları arası dönemi kapsamaktadır.

sicillerin katalog ve envanter çalışmalarının çok yönlü yürütülmesi gerektiğinin en güzel örneklerinden birisini teşkil etmektedir³⁶. Güney Makedonya şehirlerinden olan ve Selânik körfezine pek uzak olmayan bir yerde bulunan kazâ, günümüz Osmanlı tarihçiliği açısından farklı bir konumdadır. Çünkü kazâ sicilleri, diğer Osmanlı Rumeli şehirlerinde rastlanmayacak biçimde oldukça düzenli bir seriye ve her ülkede toplam 140 defterlik bir koleksiyona sahiptir³⁷. Veria'daki arşivde 1602-1882 yılları arası döneme âit 128 adet defter bulunmaktadır³⁸. Ülkemizde 1682-1831 yılları arasına âit sekiz defter Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde saklanmakta iken Kültür Bakanlığı'nın başlattığı uygulama ile Ankara Millî Kütüphane'ye nakledilmiştir. Kazânın 1746-1792 yılları arası dönemine âit dört defter ise -her nasılsa- Edremit Muzaffer Akpınar Halk Kütüphanesi'ndeki yazmalar arasına girmiştir. Ancak bu defterlerin âkıbeti takip edildiğinde Kültür Bakanlığı'nın başlattığı uygulamanın öngörüldüğü gibi başarıya ulaşmadığını söylemek mümkündür. Şöyle ki, Edremit'te bulunan yazmalar arasındaki defterlerin Ankara'ya götürülmesi beklenirken Balıkesir İl Halk Kütüphanesi'nin tasarrufu ile Balıkesir'e taşınmış ve burada koruma altına alınmışlardır. Ancak bu yer değiştirme işleminin defterlerin araştırmacılar tarafından bilinme ve kullanılma güçlüğüünü ortadan kaldırmadığını da belirtmek gerekmektedir.

Sonuç olarak, Osmanlı Devleti taşra teşkilâtı yapılanması içerisinde en küçük idarî birim olan "kazâ" ölçeğinde mahallî ve genel tarihe ışık tutması açısından kıymeti tartışılmaz bilgiler ihtiva eden arşiv malzemesi durumundaki şer'î sicil defterlerinin kullanımı büyük önem arz etmektedir. Mahallî tarihler için "*en mühim kaynak*" olan bu defterlerde, devlet merkezi ile yazışmalar, halk dilekleri, mahallin beledî, inzibatî işleri, muhtelif yasaklar (memnu' meta, tütün, içki vb.), bölgede yetişen ürünler, şehir ve kasabaların takribî nüfusu, tımar ve vakıf teşkilâtı, isyanlar, günlük hayat, yiyecek, giyecek, mal ve eşya fiyatları, şehirlerin fizikî yapısı, örf ve âdetleri, yürürlükteki hukuk ve uygulamaları, vakıflar, hayat şartları, vergiler, halkın devlet görevlileri ile olan ilişkileri, imâr faaliyetleri, tereke kayıtları, iskân tarihi ile ilgili bilgiler, esnaf teftişi ve narh listeleri, tıp tarihi ve halk hekimliği, nüfus açısından defterlere yansıyan özellikle XVIII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren ağırlıklı olarak tevzi' defterlerine kaydedilen ve masrafların dağıtılmasına ilişkin listelerde yer alan esnaf listeleri, kazâ ölçeğinde yaşayan dinî ve etnik grupların birlikte yaşama kültürleri, birbirlerinden etkileşimleri, kadıya ve dolayısıyla defterlere yansıyan olaylar karşısındaki tutumları, yaşadıkları idarî bölgede meydana gelen olaylar ve bunlara karşı takındıkları tavırlar gibi akla gelebilecek hemen her konuda bilgi ve örnekleri bu kaynaklarda bulmak mümkündür. Ayrıca sicillerin verdikleri bilgilerin arşiv evrakını teyit eder mahiyette bulunduğu ve

³⁶ Günay 1993; Alioğlu 2002.

³⁷ Yunanistan'da Veria'da bulunan Karaferye sicillerden 1500-1650 yılları arası döneme âit defterler üzerine bir doktora tezi hazırlanmıştır. Bkz. Gara 2000. 1758-1774 dönemine âit siciller ise ayrı bir doktora çalışmasına konu edilmişlerdir. Bkz. Anastasopoulos 1998. Defterlerde yer alan bilgilere dayalı örnekleme çalışmaları da yapılmıştır. Bkz. Gara 1998; Günay 1994; Neuman 2001.

³⁸ Günay 1997; Anastasopoulos 2001.

zâyi olmuş evrakın yerine kullanılabilceği de unutulmamalıdır. Çeşitli yörelerdeki maddî ve kültürel konularda mahallî hayata âit bilimsel araştırmaların birinci kaynağı bu defterlerdir. Âit oldukları bölgenin geçmişini bu defterlerden daha etraflı ve daha mevsuk bir biçimde hiçbir kaynağın canlandıramayacağı ortadadır. Ancak sözü edilen malzemenin tarih yazımında değerlendirilmesi aşamasında, özellikle Osmanlı Avrupası yerleşim birimleri tarihinin aydınlatılmasında sicillerin önemi, defterlerin sayı ve özelliklerinin tespiti, konunun incelenmesinde karşılaşılan güçlükler, bu kaynakların etkin olarak kullanımında mevcut durumun ve yaklaşımın ortaya konulması zorunluluğunu gündeme getirmektedir.

İlgili ülkelerde bulunan defterlerin envanterinin hazırlanması ve bu konuda yürütülecek çalışmalarda eşgüdümlü hareket edilmesinin gerekliliği aşikârdır. Osmanlı Rumelisi yerleşim birimleri için yapılacak bu çeşit çalışmaların diğer coğrafyalardaki ülkelere örneklik edeceği ve tarih yazımında kullanılacak malzemenin tespitinde alınacak mesafenin başlangıcında önemli bir aşama oluşturacağı gözden uzak tutulmamalıdır. Öncelikli olarak dünya kültür envanteri içerisinde yer alması ve koruma altına alınmış mimarî eserler kadar paha biçilmez, tek örneği olan, muhafaza altına alınarak bütün dünya araştırmacılarının kullanımına açık olması gereken arşiv malzemesi arasında bulunan “*şer’iye sicilleri*”nin envanterlerinin çıkarılması zorunludur. Dünyada günümüzdeki durumu itibarıyla Osmanlı tarihçiliğinin ulaştığı nokta, bilimsel ve teknik gelişmeler de göz önünde bulundurulduğunda bunu gerçekleştirebilecek seviyededir. Siciller, o topraklardaki varlığımızın bir izi olarak tarihî bilgilerimize ışık tutacak hâtıralar, diğer arşiv malzemeleri, mimarî eserler kadar otantik ve buldukları ülkenin inisiyatif ve insafına bırakılmayacak kadar, dünya kültür ve tarih mirasının mahıdır. Yerel ve genel tarih için vazgeçilmez ve paha biçilmez bu arşiv kaynağının tarih çalışmalarında kullanımı, ülkemiz açısından -ağırlıklı olarak Anadolu’ya hasredilmiş gibi görünen- Türk tarihçilerin bakış açısının ortaya konulması adına genişletilmelidir. Aynı zamanda ilgili ülke tarihçileri ile ortaklaşa olmak üzere bu defterlerin acil olarak envanterleri çıkarılmalı ve araştırmacıların hizmetine sunulmalıdır. Bu konuda ağırlıklı sorumluluk Osmanlı tarihine gönül vermiş tarihçilere düştüğü kadar kapasitesi ve verdiği hizmetler açısından dünya arşivleri arasında hatırı sayılır bir yeri olan Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ne de düşmektedir. Ayrı birim olarak teşkilatlanmasının uygun olacağı düşünülen bu tür bir oluşumun çalışmaların koordinasyonu açısından sağlayacağı yararlarla tarih araştırmalarının gelişimine katkısı büyük olacaktır.

BİBLİYOGRAFYA

- ABDÜLKADİR, 1928, “Türkiyat Haberleri: Yugoslavya’da Bosna Müzesi Külliyyâtı”, *Türkiyat Mecmuası*, II, İstanbul, 622-629
- ADIYEKE, A. Nühket, 2001, “XVII. Yüzyıl Girit (Resmo) Kadı Sicillerinde Zımî Davaları”, *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyünç*, Haz. K. Çiçek, Haarlem-Ankara, 77-95

Şer'iye Sicilleri

- ADIYEKE, A. Nühket, 2002, "17. Yüzyıl Girit (Resmo) Şer'iye Sicillerine Göre İhtida Hareketleri ve Girit'te Etnik Dönüşüm", *XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002-Ankara Bildiri Özetleri*, Ankara, 59-60
- ADIYEKE, A. Nühket-ADIYEKE, Nuri, 2000, "Newly Discovered in Turkish Archives: Kadın Registers and Other Documents on Crete", *Turcica*, XXXII, 447-463
- AKGÜNDÜZ, Ahmet, 1988-1989, *Şer'iye Sicilleri Mahiyeti, Toplu Kataloğu ve Seçme Hükümler*, I-II, İstanbul
- AKTAŞ, N.-KAHRAMAN, S. Ali, 1994, *Bulgaristan'daki Osmanlı Evrakı*, Ankara 1994
- ALİOĞLU, Saliha, 2002, *H. 1133-1134 (M. 1721-1722) Tarihli Karaferye Şer'iye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, Ege Ü. Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Basılmamış Bitirme Tezi, İzmir
- ALPARSLAN, Erhan, 1996, *1247-1254 h./m. 1830-1838 Tarihli 2 Nolu Varna Şer'iye Sicil Defterinin Transkripsiyonu ve Değerlendirmesi*, Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniv. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Kahramanmaraş
- ALTUNDAĞ, Şinasi, 1967, "Osmanlılarda Kadıların Salâhiyet ve Vazifeleri Hakkında", *VI. Türk Tarih Kongresi Ankara 20-26 Ekim 1961 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 342-354
- ANASTASOPOULOS, Antonios, 1998, *Imperial Institutions and Local Communities: Ottoman Karaferye, 1758-1774*, Univ. of Cambridge Basılmamış Doktora Tezi, Cambridge
- ANASTASOPOULOS, Antonios, 2001, "Oι Othomanikoi Ierodikastikoi Kodikes (Şer'iye Sicilleri) tis Verias: Povlimata Taxinomisis (Karaferye Şer'i Sicilleri: Tasnif Problemleri)", *Imeros*, 1, 149-169
- ARIKAN, Zeki, 1987, "Bir Kanunnâme Sureti", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, III, İzmir, 49-61
- ARIKAN, Zeki, 1990, "Manisa'nın 1 Numaralı Şer'iyye Sicilindeki Osmanlı Tarihi", *Osmanlı Araştırmaları*, 99-136
- ATALAR, Münir, 1980, "Şer'iye Mahkemelerine Dâir Kısa Bir Târihçe", *İslâm İlimleri Enstitüsü Dergisi*, IV, Ankara, 303-328
- AYDIN, Bilgin, 1995, "Şer'iye Sicilleri Arşivi'nde Hususi Mahiyette Düzenlenmiş Siciller ve Meşihat Arşivi'nde Yeni Tasnif Olunan Şer'iye Sicilleri", *Prof.Dr. Hakkı Dursun Yıldız Armağanı*, İstanbul, 115-123
- BALTA, Evangelia, 1989, "Yunanistan'da Türk Arşivleri", *Çev. Herkül Milas, Tarih ve Toplum*, 67, Temmuz, 42-44
- BALTACI, Cahid, 1985, "Şer'iyye Sicillerinin Tarihsel ve Kültürel Önemi", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 127-132
- BAYINDIR, Abdülaziz, 1986, *İslâm Muhakeme Hukuku (Osmanlı Devri Uygulaması)*, İstanbul.
- BAYKARA, Tuncer, 2002, "Kaza", *TDVİA.*, XXV, Ankara, 119-120
- BAYRAM, Sabahattin, 1995, *H. 1260/M. 1844-H. 1275/M. 1858 Tarihli Varna Kazası Kadın Sicili*, İ. Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul
- BEDEVİ, Vergi H., 1971, "Kıbrıs Şer'i Mahkeme Sicilleri Üzerinde Araştırmalar", *Milletlerarası Birinci Kıbrıs Tetkikleri Kongresi (14-19 Nisan 1969) Türk Heyeti Tebliğleri*, Ankara, 139-148
- ÇAYIRLI, Necati, 2000, *Manastr'ın 2 Numaralı Şer'iye Sicili (1621-1623)*, Ege Ü. Sos. Bil. Ens. Türk Dünyası Arş. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- ÇETİN, Atillâ, 1980, "Yabancı Ülkelerde Bulunan Osmanlı Arşiv Malzemeleri, Yayınları ve Önemi", *Türk Dünyası Araştırmaları*, II/7, Ağustos, 184-199
- ÇINAR, Ali Osman, 1998, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Tanzimat'tan Sonra Kurulan Taşra Arşivleri", *I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar) <20-21 Nisan 1998 Ankara>*, Ankara, 257-294
- ÇİÇEK, Kemal, 1992, "Lefkoşa Kadın Sicilleri", *Tarih ve Toplum*, 98, Şubat, 62-63

- DEMİRBAŞ, M. Ali, 1992. "Tire Şer'îye Sicilleri Kataloğu", *Tarih İncelemeleri Dergisi*, VII, İzmir, 289-295
- DİMİTRİADİS, Vassilis, 1989, "Ottoman Archive Materials in Greece", *Die Staaten Südosteuropas und die Osmanen*, Haz. H. Georg Mayer, Münih, 179-186
- EKŞİĞİL, Adnan, 1987, "Girit Kadı Defterleri", *Tarih ve Toplum*, 43, Temmuz, 9-12
- ERSOY, Osman, 1965, "Şer'îyye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *A. Ü. DTCFD.*, XXI/3-4, Temmuz-Aralık, 33-65
- ERSOY, Osman, 1980, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, İstanbul, 1-20
- FAROQHİ, Suraiya, 2001, *Osmanlı Tarihi Nasıl İncelenir? Kaynaklara Giriş*, Çev. Z. Altok, İstanbul 2001
- GALABOV, Galab D., 1960, *Die Protokollbücher des Kadiamtes Sofia*, Ed. Herbert W. Duda, Münih 1960
- GARA, Eleni, 1998, "In Search of Communities in Seventeenth Century Ottoman Sources: The Case of the Kara Ferye Distric", *Turcica*, XXX, 135-162
- GARA, Eleni, 2000, *Kara Ferye 1500-1600 Menschen, Lokalgemeinschaft und Verwaltung in Einer Osmanischen Provinz*, Geisteswissenschaftlichen Fakultät der Universität Wien, Basılmamış Doktora Tezi, Viyana
- GAZİÇ, Leylâ, 1981, "Saraybosna'da Şark Yazmaları Koleksiyonları", Çev. Atillâ Çetin, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 14, Ekim, 180-183
- GEDİKLİ, Fethi, 2002, "Yeni Bulunmuş Bir Bosna Mahkeme Defteri: Hicri 1203-1288 Tarihleri Arasında Bosna'da Toplumsal Hayat", *XIV. Türk Tarih Kongresi 9-13 Eylül 2002-Ankara Bildiri Özetleri*, Ankara, 72
- GÖKBİLGİN, M. Tayyib, 1971, "Müesseseler Tarihimizin Kaynaklarından: 1579 Senesinin Rumeli Sadâreti Sicillerinden Bâzi Önemli Kayıtlar", *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, 25, Mart, 79-98
- GÖKBİLGİN, Tayyib, 1952, "XVI. Asırda Mukataa ve İltizam İşlerinde Kadılık Müessesesinin Rolü", *IV. Türk Tarih Kongresi Ankara 10-14 Kasım 1948 Kongreye Sunulan Tebliğler*, Ankara, 433-444
- GRADEVA, Rossita, 1999, "The Activities of a Kadı Court in Eighteenth-Century Rumeli: The Case of Hacıoğlu Pazarcık", *Oriente Moderno: The Ottoman Empire in the Eighteenth Century*, Haz. K. Fleet, I, Napoli, 177-190
- GUBOĞLU, Mihail, 1973, "Romanya Tarihine Ait Türk Kaynakları (Bunların Önemi ve Yayınlanma Meselesi)", *VII. Türk Tarih Kongresi Ankara 25-29 Eylül 1970 Kongreye Sunulan Bildiriler*, Ankara, 502-503
- GUBOĞLU, Mihail, 1990, "Tuna Boyundaki Kadı Sicilleri ve Bâzi Defterler", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 66, Haziran, 9-29
- GÜNAY, Vehbi, 1993, *H. 1159 (M. 1746) Tarihli Karaferye Kazası Şer'îye Sicili (Transkripsiyon ve Değerlendirme)*, E. Ü. Sos. Bil. Ens. Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir
- GÜNAY, Vehbi, 1994, "Karaferye Müftüsü Salih Efendi'nin Terekesinde Yer Alan Kitaplar", *3 Mayıs 1944 50. Yıl Türkçülük Armağanı*, İzmir, 95-107
- GÜNAY, Vehbi, 1997, "Balkanlara Ait Siciller ve Karaferye Kazası Şer'îye Sicilleri Kataloğu", *Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi*, II, İzmir, 103-104
- GÜRKAN, Feyyaz, 1988, "Şer'îye Mahkemeleri Sicilleri Üzerinde Bir Araştırma", *IX. Türk Tarih Kongresi Ankara 21-25 Eylül 1981 Kongreye Sunulan Bildiriler*, II Ankara, 765-779
- GÜZELBEY, Cemil Cahit, 1966-1970, *Gaziantep Şer'î Mahkeme Sicilleri*, I. (1886-1909), Gaziantep 1966, II. (1841-1886) Gaziantep 1966, III. (1729-1820), Gaziantep 1970

Şerîye Sicilleri

- HALAÇOĞLU, Ahmet, 1987, "Şer'îye Sicillerinin Önemi ve 381 Numaralı Harput Şer'îye Sicili (H. 1283-84, M. 1866-68)'nin Tanıtımı", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, I/1, 33-48
- HALAÇOĞLU, Yusuf, 1976, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru (Adana Şer'îye Sicilleri)", *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, 30, İstanbul, 99-109
- HEYET, 1993, *Bulgaristan'a Satılan Evrak ve Cumhuriyet Dönemi Arşiv Çalışmaları*, Ankara
- IVANOVA, Svetlana, 2001, "The Sicills of the Ottoman Kadıs, Observations over the Sicill Collection at the National Library in Sofia, Bulgaria", *Pax Ottomana Studies in Memoriam Prof. Dr. Nejat Göyüncü*, Haz. K. Çiçek, Haarlem-Ankara, 51-76
- İLGÜREL, Mücteba, 1975, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *İ. Ü. Ed. Fak. Tarih Dergisi*, 28-29 (1974-1975), İstanbul, 123-166
- İNALCIK, Halil, 1942, "Saraybosna Şer'îye Sicillerine Göre Viyana Bozgunundan Sonraki Harp Yıllarında Bosna", *Tarih Vesikaları*, II/9, 178-187; II/11, 372-384
- İNALCIK, Halil, 1943, "Osmanlı Tarihi Hakkında Mühim Bir Kaynak", *A.Ü. DTCFD.*, I, 89-96
- İNALCIK, Halil, 1947, "Bursa Şer'îye Sicillerinde Fatih Sultan Mehmed'in Fermanları", *Bellekten*, XI/44, Ekim, 693-703
- İPŞİRLİ, Mehmet, 1999, "Klasik Dönem Osmanlı Devlet Teşkilatı", *Osmanlı Devleti Tarihi*, I, İstanbul
- KABRDA, Josef, 1951, "Les Anciens Registres Turcs des Cadis de Sofia et Vidin et leur Importance Pour l'histoire de la Bulgarie", *Archiv Orientalni*, XIX/3-4, Prag, 329-397
- KAMBURİDİS, Konstantinos, 2000, *1073-78/1662-1667 Yıllarında Yenişehir Fenâr Şer'îye Sicilleri*, Kozani
- KARÇIÇ, Fikret, 1996, "Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi", *TDVİA.*, XIII, İstanbul, 458-459
- KAYIRAN, Mehmet, 1983, "Şer'îye Sicillerinin Askeri Tarih Bakımından Önemi", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I*, Ankara, 131-159
- KUJTİM, Nuro, 1999, "Arnavutluk Cumhuriyeti Devleti Merkez Arşivinde Bulunan Osmanlı Vesikalar", *XIII. Türk Tarih Kongresi 4-8 Ekim 1999-Ankara Bildiri Özetleri*, Ankara, 140-41
- KURT, İ.-AYDIN, B., 1996, "Üsküdar ve Çevresi Tarihinin Yeni Kaynakları: Valide Camiinde Bulunan Siciller", *Türk Dünyası Araştırmaları*, 101, Nisan, 205-216
- MATKOVSKİ, Alexandar, 1961, *Turski Izvori Za Aydustvoto, Aramistvoto Vo Makedonija* (Türkçe Arşiv Dizi ve Koleksiyonlar Kılavuzu, Makedonya Arşivi), I-II, Üsküp
- MOĞOL, Hasan, 1988, "Antalya Şer'îye Sicilleri", *Diyanet Dergisi*, 24/2, 79-93
- NAGATA, Maçiko-NAGATA, Yuzo, 1994, "Saraybosna Şerîye Sicilleri Üzerinde Bir İnceleme", *XII. Türk Tarih Kongresi 12-16 Eylül 1994-Ankara Bildiri Özetleri*, Ankara, 127
- NAGATA, Yuzo, 1979, *Materials on the Bosnian Notables*, Tokyo
- NEUMAN, Christoph K., 2001 "Bücher in Karaferye", *XXVIII. Deutscher Orientalistentag Orientalistik Zwischen Philologie und Sozialwissenschaft, Universität Bamberg 26-30 März 2001*
- OĞUZOĞLU, Yusuf, 1981, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIV/25, 343-360
- OKIÇ, M. Tayyib, 1964, "Saraybosna Gazi Hüsrev Bey Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu", *İlahiyat Fakültesi Dergisi*, XII, Ankara, 143-153
- ONGAN, Halit, 1958, *Ankara'nın 1 Numaralı Şer'îye Sicili*, Ankara
- ORTAYLI, İber, 1985, "Balkanlarda ve Batıda Osmanlı Tarihiyle İlgili Arşivler", *Osmanlı Arşivleri ve Osmanlı Araştırmaları Sempozyumu Bildirileri*, İstanbul, 196
- ORTAYLI, İber, 2001, "Kadı-Osmanlı Devleti'nde Kadı", *TDVİA.*, XXIV, İstanbul, 69-73
- ÖZDEMİR, Rifat, 1987, "Şer'îye Sicillerinin Toplu Kataloğuna Doğru", *Fırat Üniversitesi Dergisi (Sosyal Bilimler)*, I/1, 191-198

- ÖZKAYA, Yücel, 1980, "Sofya Milli Kütüphane 'National Biblioteque'deki Şer'iyecilleri", *Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, 21-29
- ÖZKAYA, Yücel, 1983, "Osmanlı Dönemi İçin Askeri Tarih Kaynakları", *Birinci Askeri Tarih Semineri Bildiriler I*, Ankara, 95-102
- SAKİN, O.-DEMİRBAŞ, U., 1996, *Makedonya'daki Osmanlı Evrakı*, Ankara
- SPAHO, Fehim Dz., 1981, "Saraybosna Müesseselerinde Muhafaza Edilen Türk Dilindeki Arşiv Malzemeleri", Çev. Atilla Çetin, *Türk Dünyası Araştırmaları*, 12, Haziran, 102-106
- ŞAHİN, Hacı Haldun, 1998, "Türkiye Cumhuriyeti Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü ile Dış Ülke Arşivleri Arasında Yapılan İşbirliği Protokolleri", *I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar) <20-21 Nisan 1998 Ankara>*, Ankara, 321-335
- TEVKİİ ABDURRAHMAN PAŞA, 1331, "Kanunnâme", *Millî Tettebbular Mecmuası*, III, İstanbul, 497-544
- TURAN, Şerafettin, 1976, "Şer'iyecillerinin Tarihi Kaynak Olarak Önemi", *Studi Preottomani e Ottomani Atti del Convegno di Napoli (24-26 Settembre 1974)*, Istituto Universitario Orientale, Napoli, 225-228
- UĞUR, Yunus, 2003, "Mahkeme Kayıtları (Şer'iyecilleri), Literatür Değerlendirmesi ve Bibliyografya", *Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Türk İktisat Tarihi Sayısı*, I/1, 305-344
- ULUÇAY, M. Çağatay, 1953, "Manisa Şer'iyecillerine Dair Bir Araştırma", *Türkiyat Mecmuası*, X, 285-298
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1935, "Şer'i Mahkeme Sicilleri", *Ülkü, Halkevleri Dergisi*, V/29, Temmuz, 365-368
- UZUNÇARŞILI, İsmail Hakkı, 1988, *Osmanlı Devleti'nin İlimiye Teşkilatı*, III. Baskı Ankara 1988
- YILMAZÇELİK, İbrahim, 1994, "Şer'iyecillerinin Toplu Kataloguna Doğru, Diyarbekir Şer'iyecilleri", *Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi*, 90, 41-44
- YILMAZÇELİK, İbrahim, 1998, "Şer'iyecillerinin Bir Merkezde Toplanması Üzerine Bazı Mülâhazalar", *I. Millî Arşiv Şûrası (Tebliğler-Tartışmalar) <20-21 Nisan 1998 Ankara>*, Ankara, 159-173